

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Хакімової Валерії Тімурівні
“Дипломатія ЄС у постлісабонський період”, представлену на здобуття
наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 – Соціальні та
поведінкові науки, за спеціальністю 052 – “Політологія”

Актуальність теми дослідження. Європейський Союз є складним механізмом, який постійно розвивається та пристосовується до внутрішніх потреб та зовнішніх викликів. Лісабонська угода 2009 р. відкрила якісно нову сторінку історії ЄС, сформувавши інституційні, нормативні та інструментальні складові зовнішньополітичної та дипломатичної діяльності спільноти як міжнародного актора. Численні кризи та нові виклики безпеці та стабільності в Європі стали випробуванням нових інституцій ЄС та його прагнення відігравати роль нормативної сили.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну поставило перед ЄС безпрецедентні виклики і завдання у відстоюванні європейських норм та цінностей. Тож, можна погодитися з авторкою, що європейські прагнення України, які вийшли на новий рівень – переговорів щодо членства – потребують «наукової оцінки ефективності дипломатії ЄС у нових геополітичних умовах» для кращого розуміння його можливостей і обмежень для вироблення стратегії взаємодії та переговорів як з інституціями ЄС, так і з окремими державами-членами. Тому дисертація В. Т. Хакімової, яка присвячена дослідженню становлення та реалізації дипломатичної практики Європейського Союзу у постлісабонський період з особливим акцентом на вплив російсько-українського конфлікту, є актуальною як з науково-теоретичної, так і практичної точок зору.

Метою дисертаційної роботи визначено виявлення особливостей розвитку дипломатії Європейського Союзу в постлісабонський.

Наукова новизна дослідження чітко визначена авторкою у Вступі. В. Т. Хакімова підготувала перше в українській політичній науці комплексне дослідження еволюції дипломатії ЄС у постлісабонський період, в якому вперше проаналізовано нові виклики зовнішній політиці ЄС після угоди 2009 р., зокрема зміну геополітичного контексту, ескалацію конфліктів, зростання напруженості між глобальними акторами та посилення націоналістичних настроїв серед держав-членів; а також досліджено практичні аспекти діяльності ЄС у кризовій ситуації на прикладі російсько-української війни крізь призму теоретичних парадигм неоліберального інституціоналізму та нормативної сили Європейського Союзу.

На основі отриманих авторкою результатів дослідження удосконалено та розвинуто наступні аспекти дослідницького питання, що розглядається в дисертаційній роботі: стратегічні напрями зовнішньої політики ЄС у постлісабонський період, роль санкцій як інструменту нормативної дипломатії ЄС, використання діджитал-дипломатії як нової форми зовнішньополітичної комунікації, теоретичні засади формування зовнішньополітичного курсу ЄС, аналіз інституційної структури дипломатії Євросоюзу, дослідження інституційних змін, запроваджених Лісабонською реформою тощо.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає в можливості їх використання у подальших наукових дослідженнях з проблем європейських студій, політики Європейського Союзу, євроінтеграційної політики держав, зокрема й України. Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути корисними при розробці навчально-методичних матеріалів, посібників і навчальних курсів для студентів спеціальностей «Політологія», «Міжнародні відносини», «Публічне управління» та інших суміжних дисциплін та напрямів, які розглядають питання європейської інтеграції.

Основні положення, результати та висновки дисертаційної роботи можуть бути використані представниками органів місцевого та державного управління, Міністерства закордонних справ, громадських організацій, аналітичних центрів, які беруть участь у розробці та реалізації зовнішньої політики України. Можна погодитися з авторкою, що поглиблене розуміння функціонування дипломатичних механізмів ЄС, ролі інституцій Союзу у формуванні зовнішньої політики, вивчення досвіду ЄС у багатосторонній співпраці, кризовому реагуванні, стратегічних комунікаціях та цифровій дипломатії має особливе значення для України як держави, яка в найскладніших умовах повномасштабної збройної агресії Росії потребує посилення своїх позицій як у відстоюванні власних інтересів і безпеки, так і під час переговорів щодо інтеграції до європейського політичного та правового простору (с. 21-22).

Відповідність дисертаційної роботи профілю спеціалізованої вченої ради. За змістом дисертація В. Т. Хакімової «Дипломатія ЄС в постлісабонський період», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії, повністю відповідає спеціальності 052 «Політологія».

Аналіз змісту дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження має класичну структуру, а саме анотацію українською та англійською мовами, вступ, три розділи, поділені на підрозділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаної літератури (32 сторінки) та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 262 сторінки, а основного тексту – 211 сторінок.

У вступі міститься інформація про актуальність дисертації та зв'язок дослідження з науковими програмами, планами і темами; описано мету та завдання дослідження. Також представлено методику дослідження, наукову новизну отриманих результатів, їх практичну значущість, інформацію про апробацію результатів дисертації та публікації.

Привертає увагу використання авторкою гіпотез, які формують авторський підхід до дисертаційного дослідження, а отже демонструють самостійність і перспективність даного дослідження.

Розділ 1. «Теоретико-методологічні засади дослідження». У першому розділі розглядаються концептуальні основи дослідження ядерного чинника, наукова та джерельна база дослідження. У підрозділі 1.1. авторка розкриває розвиток дипломатичної складової ЄС в постлісабонський період крізь призму неоліберального інституціоналізму та нормативної сили і доводить, що поєднання цих підходів дозволяє ЄС підсилити свої можливості реалізовувати нормативний вплив через діяльність інституцій, забезпечувати стабільність та передбачуваність системи міжнародних відносин.

Високий ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків забезпечується опрацюванням значної кількості вивчених наукових робіт, аналіз яких за різними групами представлений у підрозділі 1.2. Загалом автор дисертації комплексно опрацював наявні джерела та наукові праці з різних аспектів розвитку та діяльності Європейського Союзу з урахуванням нових викликів і загроз, слушно зауваживши на частковій розробці цієї проблематики. Позитивним моментом роботи є емпірична база дослідження, яка представлена широким колом нормативно-правових документів Європейського Союзу.

Розділ 2. «Інституційна структура дипломатії ЄС» представляє дослідження основних інституцій ЄС, які формують та здійснюють дипломатичну діяльність після підписання Лісабонського договору 2009 р.. Вивчення особливостей формування та діяльності Європейської служби зовнішніх справ як нової структури у зовнішньополітичній та безпековій політиці ЄС та її взаємодії з Європейською радою здійснюється з наведенням конкретних прикладів практичної діяльності ЄС та пояснення окремих питань з точки зору теоретичної бази дослідження. Критично оцінюючи досягнення та виклики у подальшій діяльності інституцій ЄС в

сфері дипломатії та зовнішній політиці, авторка слушно наголошує на дихотомії у результатах постлісабонської трансформації ЄС.

Окремо аналізується роль та місце національних представництв у дипломатії ЄС та підкреслюється значна увага, яку національні держави надають цих структурам у питаннях комунікації, участі у виробленні та імплементації політики ЄС. Цікавим є припущення авторки, що функціонування постійних представництв держав-членів у Брюсселі відіграє ключову роль у процесі європеїзації національної політики (с. 126). Разом з тим, посилюється процес брюсселізації зовнішньої політики ЄС, що є джерелом протиріч і невдоволення серед держав-членів.

В цьому контексті важливим є аналіз процесу прийняття рішень в рамках ЄС, який представлений в підрозділі 2.4. Досліджуючи зміни, які були запроваджені Лісабонською угодою, авторка констатує, що «лісабонська реформа зробила процес ухвалення рішень у ЄС більш ефективним, демократичним і прозорим, заклавши основу для подальшої інтеграції та посилення ролі Союзу на міжнародній арені» (с. 147). Однак, слушним є твердження авторки, що потребуються подальші реформи для посилення єдності у зовнішній політиці.

Розділ 3. «Практичні аспекти дипломатії ЄС у 2009-2024 рр.». У третьому розділі критично розглядаються практичні зусилля Європейського Союзу в дипломатичній сфері після Лісабонської угоди 2009 р.. Авторка починає з визначення стратегічних напрямків зовнішньої політики ЄС (підрозділ 3.1.) та комплексно аргументує тезу, що трансформація зовнішньополітичної та дипломатичної практики ЄС зумовлено змінами у глобальному розподілі сил, зростанням геополітичної конкуренції та внутрішніми викликами ЄС, потребуючи балансувати між нормативною силою та геополітичним актором.

У підрозділ 3.2. авторка розглядає такий інструмент зовнішньої політики ЄС як санкції, особливості й обмеження їх застосування на прикладі кейсів російської війни проти України, ядерної програми Ірану,

війни в Сирії та ін.. Цифрова дипломатія досліджується як стратегічний інструмент глобального впливу в умовах посилення геополітичної конкуренції та агресивної політики Росії у підрозділі 3.3. Авторка виокремлює та аналізує основні чинники, що сприяли стрімкому розвитку цифрової дипломатії ЄС, і вивчає особливості її застосування у дипломатичній практиці Союзу в різних регіонах та з окремими акторами.

Зовнішньополітична діяльність ЄС в контексті російської війни проти України розкривається у підрозділі 3.4. Однак, варто зауважити, що цей чинник проходить червоною лінією крізь усе дослідження, що дозволяє авторці підтвердити окремі твердження та гіпотези щодо гнучкості, адаптивності дипломатії ЄС у постлісабонський період з одночасним посиленням геополітичних чинників у процесах прийняття зовнішньополітичних рішень.

Висновки. У висновках викладено найважливіші наукові та практичні результати, отримані в дисертаційному дослідженні, висвітлено успішне вирішення поставлених автором наукових завдань.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в наукових і фахових виданнях. Публікація основних результатів дисертації відбулася під час участі В. Т. Хакімової у низці всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій та фахових зустрічей, а також шляхом публікації 4 наукових статей автора, які входять до переліку наукових і спеціалізованих видань України категорії «В», а також 5 публікаціях у матеріалах і тезах конференцій.

Запитання та коментарі до дисертаційного дослідження. Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В. Т. Хакімової та її внесок у науку політології міжнародних відносин, варто зазначити окремі дискусійні аспекти та пропозиції.

1. Дисертація В. Т. Хакімової є одним із перших академічних, ґрунтовних дослідницьких проектів, присвячених питанню еволюції дипломатичної практики ЄС у постлісабонський період. Авторка здійснює

ретельний аналіз закордонних джерел з цього аспекту, однак наукові напрацювання українських дослідників представлені обмежено. Зокрема, представники одеської школи політологів-міжнародників досліджували нормативний характер зовнішньополітичної діяльності ЄС. Тож, робота тільки виграла б від використання їхніх напрацювань у поєднанні з авторським підходом.

2. Авторка здійснила дійсно складну роботу з вивчення комплексного характеру інституційної еволюції зовнішньополітичної та дипломатичної діяльності ЄС. Разом з тим, використання офіційних заяв, оцінок, міркувань представників ЄСЗС, Європейської ради та ін. надало б виразності, об'ємності дискусіям щодо проблем і протиріч, з якими стикаються інституції ЄС під час адаптації до внутрішніх та зовнішніх викликів та проблем.

3. Особливу увагу привертає Розділ 3, який присвячений практичним аспектам дипломатичної діяльності ЄС. Разом з тим, варто відзначити описовість, не в повній мірі розкриті процеси еволюції окремих аспектів, дискусії щодо напрямків розвитку (зокрема, стратегічність ЄС), ефективності окремих інструментів (санкції).

4. Дисертаційне дослідження не позбавлено технічних помилок та неузгодженості окремих визначень та даних («холодна війна» с. 39 і с. 42 та «Холодна війна» с. 199 і с. 200; «70 тисяч українських військових» с. 157 та «73 000 українських військовослужбовців» с. 204). Значна кількість абзаців, сформованих одним реченням, створює враження розірваності та мозаїчності викладеного матеріалу.

Висновок. Висловлені зауваження мають переважно дискусійний та рекомендаційний характер, не знижуючи позитивне враження від представленої дисертаційної роботи та не зменшують її наукової новизни та практичного значення. Вважаю, що дисертація Валерії Тімурівни Хакімової «Дипломатія ЄС у постлісабонський період» є самостійним, оригінальним,

завершеним науковим дослідженням, яке містить багато нових і актуальних результатів, що свідчить про її важливість для політичної науки.

Дисертація повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (із наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення одноразової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження наукового ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р., а її авторка В. Т. Хакімова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія».

21.04.2025

Рецензент

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова

Ірина МАКСИМЕНКО

ОСОБИСТИЙ ПІДПИС

ЗАСВІДЧУЮ

ГОЛОВНИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ РАЙОН ВІДДІЛУ КАДРІВ